

Безматерних Віктор Григорович,
к.е.н., доцент кафедри економічної теорії
та державного управління,
Ільницька Оксана Іванівна,
ст. викладач
кафедри економічної теорії
та державного управління

331.56

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ І МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА

Міграція населення зумовлена економічними, політичними, етнічними та релігійними чинниками. Протягом усієї історії людства вона відігравала визначну роль у суспільному розвитку. З одного боку, масштаби та напрями міграційних процесів певною мірою свідчать про стан соціального та економічного розвитку країни. З іншого - процес міграції сам значною мірою впливає на розвиток країни. За різними оцінками експертів, поза межами України на сьогодні знаходиться від 2,5 до 7 млн. осіб працездатного віку [4,с.26]. При цьому 80% із них працюють нелегально. Масовий виїзд громадян України за кордон, особливо жінок, супроводжується зниженням показників народжуваності, соціальним сирітством, підвищенням захворюваності внаслідок виснажливої праці на чужині. За таких умов постає нагальна потреба у глибинному дослідженні основних напрямів зовнішньої трудової міграції, чинників, які спонукають громадян України до неї, а також наслідків трудової міграції.

Проблеми трудової міграції населення України одержали висвітлення в дослідженнях таких вітчизняних науковців як С. Бандур, О. Бугрова, О. Гладун, Е. Лібанова, О. Маліновська, С. Мельник, М. Романюк та ін. Однак ця тематика і надалі залишається актуальною, оскільки є болючою проблемою для нашого суспільства.

Грунтовне наукове дослідження причин та закономірностей трудової міграції населення України необхідне насамперед для визначення та ефективного використання інструментів регулювання міграційних процесів.

Метою статті є розгляд основних чинників зовнішньої трудової міграції населення України, аналіз мотивації населення України до масштабної зовнішньої трудової міграції, визначення її негативних та позитивних наслідків, а також окреслення основних проблем у сфері трудової міграції, які потребують формування ефективної і збалансованої міграційної політики і державного врегулювання.

Одним з важливих соціально-демографічних процесів та вагомим індикатором соціально-економічного розвитку регіонів є міграція населення. Міграційні процеси, якщо вони мають добровільний характер, формуються передусім під дією економічного чинника і сприяють переміщенню населення і робочої сили із країн (регіонів) з гіршою соціально-економічною ситуацією до країн (регіонів), у яких умови життя, зайнятості та заробітку є кращими. Після набуття Україною незалежності одним із здобутків демократизації суспільного життя стало зняття обмежень на перетин державного кордону, забезпечення вільного пересування громадян. Якщо в попередній період, у відокремленій від світу «залізною завісою» країні, закордонні поїздки були привілеєм небагатьох обраних, то в 90-і роки минулого століття вони стали доступними пересічним громадянам. Значна частина з них обумовлюється не туризмом, відпочинком, чи відвідинами родичів, а здійснювалася з метою отримання доходу. Україна – одна із найбільш країн-донорів робочої сили в Європі, де зовнішня трудова міграція стала об'єктивною реальністю сьогодення [2, с. 5].

До основних чинників, які суттєво впливають на зовнішню трудову міграцію можна віднести економічні, соціальні, політичні, культурні та екологічні.

До економічних чинників у першу чергу слід віднести якість життя, рівень заробітної плати, безробіття, розвитку економіки та тип податкової системи. Найбільш впливовим чинником, що спонукає населення до міграції, є рівень заробітної плати. Низькі розміри заробітку в Україні ставлять частину населення на межу виживання. Якщо в Україні середня заробітна плата в грудні 2011 р. становила 3054 грн.(\$386), найвищий рівень : у м. Києві –4 819 грн. (\$610), у Донецькій області – 3

439 грн.(\$453), Дніпропетровській – 3 066 грн.(\$388), найнижчий рівень: у Тернопільській області – 2132 грн.(\$270), Чернігівській – 2211 грн. (\$280), Херсонській – 2 274 грн.(\$288), Волинській – 2292 грн.(\$290) [3], тоді як, наприклад, середня заробітна плата в Польщі (за даними головного управління статистики цієї країни) у цей час складала 3,6 тисячі злотих крон (приблизно \$ 1,3 тис. за поточним курсом)[4,с.187]. До того ж, за даними Держкомстату 7% населення в 2011 році отримувало заробітну плату нижчу за мінімальну, значна кількість працюючих громадян – близько до мінімальної. В Україні спостерігається неприпустиме для цивілізованого суспільства явище – поширення бідності серед працюючого населення [4,с.187].

Наступним чинником, який спонукає населення до трудової міграції є високий рівень безробіття. В Україні на 10 робочих місць претендує 83 людини [1,с.27]. За даними Держкомстату офіційний рівень безробіття на 1 січня 2012р. становив 482,8 тис. осіб. І, на превеликий жаль, в перші місяці 2012 р., як повідомляє відомство, кількість безробітних значно зростає: вже на 1 березня 2012 р. в країні було зареєстровано 546,6 тис. осіб безробітних [6]. Таким чином, потоки заробітчанства сформувалися в умовах низької заробітної плати в зареєстрованому секторі економіки, підвищеного рівня безробіття та вимушеної неповної зайнятості, поширення бідності та високого рівня маєткового розшарування населення, значного розриву у рівнях оплати праці в Україні і зарубіжних країнах. Більшість показників соціально-економічного розвитку все ще далекі від європейських стандартів. Можливості працевлаштування на офіційному ринку праці України залишаються обмеженими. До того ж зайнятість в зареєстрованому секторі економіки держави не лише не гарантує статків та добробуту, але й часто не забезпечує потреб відтворення робочої сили працюючого [2,с.5].

Важливим чинником, що поживляє трудову міграцію української молоді є бажання отримати високоякісну освіту у зарубіжних навчальних закладах, що у майбутньому дозволить підвищити рівень конкурентоспроможності на ринку праці. Найбільш привабливими країнами для навчання серед вітчизняних студентів нині є США, Німеччина, Франція і Польща. Звичайно, що на міграційні процеси мають великий вплив також політичні і екологічні чинники. До політичних чинників відносимо ступінь розвитку демократії в країні, стабільність політичної системи, поширеність корупції тощо. До екологічних - екологічну ситуацію в країні (наявність доступу до чистої питної води, високоякісної їжі та ін.) [4,с.187].

Трудова міграція має як негативні, так і позитивні наслідки.

До негативних належить: депопуляція населення країни; погіршення якості виховання дітей в родинях мігрантів (соціальне сирітство або проблема ще одного втраченого покоління), розпад сімей; відтік кращого трудового потенціалу України; політичний аспект; трудові мігранти переважно зайняті на роботах, що мало сприяють підвищенню їх кваліфікації, набуттю навичок, потрібних для майбутньої продуктивної діяльності на батьківщині.[1,с.30]

Позитивними наслідками трудової міграції можна вважати: підвищення платоспроможності родин трудових мігрантів; сприяння формування середнього класу в Україні; надходження додаткових коштів до державного бюджету; зниження навантаження на ринок праці; тривале перебування у розвинених країнах сприяє набуттю й формуванню у трудових мігрантів досвіду сучасного господарювання, ринкової свідомості, засвоєння цінностей і норм цивілізованого суспільства [1,с.30].

Негативні аспекти зовнішньої трудової міграції.

Депопуляція населення. Станом на 1 січня 2012 р. чисельність населення України становила 45 млн. 634 тис. мешканців [6]. На сьогодні «заробітчан» приблизно 6,5 млн. (цифра неофіційна, бо ці люди не фігурують у жодних звітах перепису, як фактично відсутні на території держави). Сукупна кількість емігрантів від усього населення складає 14,3% [7,с.236]. Трудові мігранти - це переважно особи віком від 20 до 50 років, з вищою та середньо - спеціальною освітою, значна частина з яких виїжджає на заробітки практично нелегально. Зокрема, трудових мігрантів віком 25-34 роки найбільше зосереджено у Чеській Республіці (36,1 % від загальної їх кількості в країні). В Іспанії, Португалії, Угорщині, Італії серед мігрантів переважають особи віком 35-49 років – 69,6%, 59,3%, 53,2% і 49,8% відповідно. Особи перед пенсійного віку найбільше представлені серед трудових мігрантів, які працюють в Італії (20,7%) [4,с.189]. Ще однією цікавою рисою української міграції є своєрідний «гендерний розподіл». Так, зокрема, в Італії працюють переважно жінки, в Португалії та Іспанії – здебільшого чоловіки-українці. Це пояснюється вибірковістю попиту на відповідну робочу силу у цих країнах. Українські трудові мігранти-чоловіки зайняті переважно на будівництві, жінки – як домашня прислуга. Істотна частка трудових мігрантів в Італії, Португалії, Чехії працює в готелях та ресторанах, а в Угорщині – у торгівлі, у Польщі – більшість заробітчан зайняті в сільському господарстві та будівництві [4,с.189].

Соціальне сирітство або проблема ще одного втраченого покоління. Це явище є і буде невід'ємним атрибутом трудової міграції. Більшість трудових мігрантів мають від однієї до трьох дітей, які залишаються на когось одного з батьків чи старе покоління. Наслідком тривалого розриву сімейних зв'язків дуже часто стає асоціальна поведінка залишеного з дітьми когось із батьків, що веде до алкоголізму, розпусти, домашнього насильства, врешті-решт – до фактичного припинення існування родини. Все більший відсоток дітей трудових мігрантів стають так званими «дітьми вулиці». Окрім того, утворюється своєрідна і доволі чисельна каста утриманців молодих працездатних людей, які, однак, вважають за краще для себе жити за надіслані їм батьками кошти. Для своїх ровесників вони стають вагомим доказом того, що заробляти гроші можна виключно за кордоном. Більшість підростаючого покоління, батьки яких знаходяться на заробітках в інших країнах, не бачать свого майбутнього в Україні й націлені на негайний виїзд за кордон, причому будь-яким способом. Іншими словами – формується наступне покоління трудових мігрантів [1,с.30].

Відтік кращого трудового потенціалу України. Попит на висококваліфікованих фахівців, зокрема – лікарів, технічного персоналу середньої ланки, програмістів та інших – залишається актуальним для багатьох країн, де цілком зрозумілою і економічно обґрунтованою є перевага одноразової інвестиції у відносно недорогого (за західними мірками) готового фахівця над коштовним і тривалим процесом його підготовки. Та, у зв'язку з виїздом за кордон на постійне місце роботи та проживання наукових і висококваліфікованих фахівців (за даними Держкомстату України, впродовж останніх десяти років за кордон емігрували близько 600 докторів наук та тисячі кандидатів наук, третина з них – перспективні фахівці, молодші 40 років) втрати України становлять понад 1 млрд. доларів США на рік [4,с.189]. Недофінансування науки в Україні фактично сприяє цілеспрямованій політиці розвинутих країн щодо залучення висококваліфікованої робочої сили. Таким чином, наша держава перетворилась на постачальника дешевої, але достатньо кваліфікованої робочої сили для багатьох країн близького та далекого зарубіжжя.

Політичний аспект. Трудові мігранти, насамперед нелегальні, в умовах нинішньої української політичної дійсності стають зручним об'єктом політичних маніпуляцій. Насамперед, це проявляється в час всенародних волевиявлень, тобто виборів і референдумів. Щодо нелегальних трудових мігрантів, то страх перед розкриттям нелегального статусу їх перебування та наступною депортацією виявляється більш логічним і мотивованим способом дії, ніж виконання громадянського обов'язку і можливість впливу на долю нації [1,с.30].

До негативних наслідків трудової міграції варто віднести також втрату Україною іноземної валюти, що вивозиться іммігрантами як власні заощадження; дискримінація та експлуатація наших громадян з боку місцевих роботодавців; погіршення рівня здоров'я внаслідок виснажливої праці та некомфортних умов перебування за кордоном; зростання злочинності та соціальної напруженості у суспільстві через міжнаціональні конфлікти.

Серед позитивних результатів зовнішньої трудової міграції для України можна назвати такі: сприяння інтеграції України до світового ринку праці; послаблення потоку безробіття на національний ринок праці, зниження соціальної напруженості в суспільстві; надання працездатному населенню можливості реалізувати свої здібності за кордоном, підвищити рівень кваліфікації, покращити матеріальне становище; спонукання продуктивнішої діяльності українських працівників через створення конкуренції з закордонними фахівцями; це джерело досвіду, знань, міжособистісних контактів, школа бізнесу та ринкової поведінки. Позитивним наслідком трудової міграції є надходження до України додаткової іноземної валюти у формі грошових переказів трудових емігрантів та інвестування коштів в економіку через створення спільних підприємств з іноземними засновниками. За даними НБУ, в січні-березні 2011 р. обсяг грошових переказів до України з-за кордону становив \$1,489 млрд. [4,с.189]. Грошові перекази, які трудові мігранти, переказують своїм родинам, підвищують купівельну спроможність та покращують рівень життя останніх, значна частина валюти «осідає» в банках.

Процеси пов'язані із зовнішніми трудовими міграціями регулюються державною міграційною політикою України. Складність і неоднозначність процесів зовнішньої трудової міграції населення України вимагає від держави постійної уваги та цілеспрямованих дій. Але доводиться констатувати, що, в Україні, яка є значним експортером робочої сили, проблемам регулювання трудової міграції не приділяється належна увага на державному рівні. Міграційну політику України не можна назвати ні ефективною, ні збалансованою [4,с.190]. Важливим завданням Уряду на сьогодні є не тільки створення умов через правові та економічні механізми для легального працевлаштування громадян України за кордоном, а, і провадження насамперед політики повернення трудових мігрантів -

громадян України на батьківщину. Тому, основними проблемними питаннями у сфері трудової міграції, які потребують негайного врегулювання, є:

налагодження обліку трудових мігрантів, які працюють за межами України;
активізація політики щодо формування привабливого внутрішнього ринку праці;
проведення політики посилення соціального захисту трудящих-мігрантів, що працюють за кордоном - громадян України [5,с.89].

Трудова міграція повинна враховуватися при стратегічному економічному плануванні, при формуванні політики зайнятості, освітньої політики, розробці інвестиційних програм [2,с.245]. Політика регулювання трудової міграції має виходити з того постулату, що право громадянина виїжджати за кордон є невід'ємним від його права на гідний рівень життя вдома, тобто права мати роботу або власну справу, яка б дозволяла реалізувати себе, забезпечити добробут родини. Від чіткості та продуманості міграційної політики залежить подальший розвиток і ефективність трудової міграції в Україні, визнання та престиж держави у світі.

Економічна нестабільність, затримки з виплатою заробітної плати, зростання безробіття, низький за світовими стандартами рівень оплати праці в Україні, невпевненість у майбутньому, прагнення громадян підвищити свій добробут, нестатки й відсутність перспектив професійного зростання змушують багатьох наших земляків шукати кращої долі за кордоном. Однак, недопустимо, щоб міграція робочої сили України була в таких значних масштабах. Тому, головне завдання державної політики нашої країни покращити в ній соціально-економічний стан, підвищити рівень життя українців та повернути частину заробітчан на Батьківщину. Основною проблемою вирішення питань зовнішньої масової трудової міграції є:

формування виваженої державної міграційної політики щодо регулювання трудових міграцій;
забезпечення відповідного інформаційного забезпечення;
удосконалення законодавчої бази щодо міграції громадян України та контролю за імміграційними процесами.

Література

1. Краузе О. Зовнішня трудова міграція населення України / О.Краузе // Галицький економічний вісник. – 2010.-№2(27). – с.26 – 34
- 2.Лібанова Є.М. Населення України. Трудова еміграція в Україні / Є. Лібанова, О. Позняк. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім.М.В.Птухи НАНУ, 2010. – 233с.
- 3.В Україні середня зарплата за 2011 рік збільшилася [Електронний ресурс]. - Режим доступу: mojazarplata.com.ua/.../v-ukran456-serednj...
4. Полковниченко С.О. Особливості європейського вектора трудової міграції населення України / С.О. Полковниченко // Економіка праці. – 2011№3(11) – с.186-191
5. Лабінська Г.М. Українська трудова міграція в контексті міжнародної міграції робочої сили Електронний ресурс / Г.М.Лабінська, О.М. Прокопюк. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2010_34/Zmmist/7PDF/pdf
- 6.Чисельність населення України в листопаді зменшилася на 10,74 тис. осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rbc.ua/.../chislennost-naseleniya-ukrai...
7. Радько А.А. Особливості міграції робочої сили в Україні / А.А.Радько // Матеріали V Міжнарод. науково-практ. конф. «Сучасна економічна теорія та пошук ефективних механізмів господарювання»(16-17 березня 2012 р. – Сімферополь / Саки ПП «Підприємство Фенікс», 2012. – 426 с.
8. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / за ред. О.В.Позняка – Умань, 2007. – 276 с.

Рецензент д.э.н., профессор С.П. Наливайченко